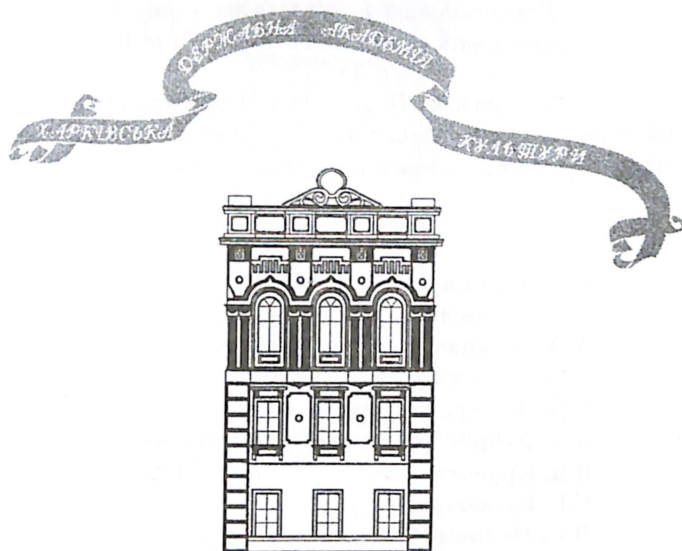

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

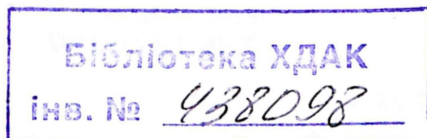

ВІСНИК

Харківської державної академії культури

Випуск 3

Збірник наукових праць

Харків- ХДАК-2000

УДК 378.602(477.54)

С.І. ВОЛКОВА

Г.П. САМІЙЛЕНКО

КАФЕДРА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ХДАК: ДО 75-РІЧЧЯ ПІДГОТОВКИ БІБЛІОТЕЧНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

*Висвітлено історію однієї з провідних спеціальних кафедр
Харківської державної академії культури – кафедри бібліо-
текознавства, яка значною мірою сприяла розвитку бібліо-
течної справи в Україні*

Історія кафедри бібліотекознавства починається з 30-х років, хоча бібліотечне відділення відкрито у 1927 р., а перший випуск бібліотекарів здійснено у 1929 р. Підготовка бібліотечних працівників розпочалась у 1925 р., коли Рада народних комісарів УРСР прийняла постанову про відкриття у 1925/1926 навчальному році в Харківському інституті народної освіти (ХІНО) факультету політичної освіти з міським і сільським відділами. Завданням нового факультету була підготовка висококваліфікованих працівників позашкільної освіти. У 1927 р. міський і сільський відділи було ліквідовано і створено шкільно-курсове і бібліотечне відділення для підготовки організаторів політосвітньої роботи (завсільбудів, завклубів, працівників окружних та районних інспектур політосвіти). Студенти набували також кваліфікацію організаторів бібліотечної роботи та бібліотекарів.

Для викладання бібліотекознавства в ХІНО Наркомос УРСР рекомендував Н.Я. Фрідьєву - відомого на той час організатора і дослідника бібліотечної справи, яка працювала керівником кабінету бібліотекознавства та бібліотечного об'єднання при Публічній бібліотеці ім. РКП(б) (нині Національна парламetsька бібліотека України) і приділяла значну увагу підготовці та перепідготовці бібліотечних кадрів. Діяльність методиста, інструктора Надія Яківна поєднувала з творчою, науковою роботою в галузі бібліотекознавства як кореспондент УНІК (УНДІК - Український науково дослідний інститут книгознавства).

Її праці публікувалися в трудах УНІК, Красном библиотекаре та інших виданнях того часу.

Очолити факультет політосвіти у 1928 р., Надія Яківна організує першу в Україні кафедру бібліотекознавства, якою керує з 1931 до 1934 рр. і виконує обов'язки професора. Досвід роботи на бібліотечних курсах у Том-

ську, Уфі, Києві допоміг Н.Я. Фрідьєвій у розробці навчальних планів, програм та методичних вказівок. Надія Яківна багато сил віддавала вирішенню цієї проблеми, брала активну участь майже в усіх союзних та республіканських нарадах та конференціях, що були присвячені питанням бібліотечної освіти, виступала на сторінках спеціальної преси [15]. В 1935 р. вона змушена була залишити викладацьку роботу в зв'язку із звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі.

У 1931 р. інститут розпочав підготовку науково-дослідницьких кадрів в аспірантурі із спеціальностей: методика роботи з читачем, література для дітей та бібліографія, що сприяло укомплектуванню кафедри кваліфікованими спеціалістами.

У 1935 р. ВУІКО реорганізовано в УБІ (Український бібліотечний інститут) з двома факультетами: підготовки працівників масових бібліотек та бібліотек для дітей. Згодом (у 1939 р.) інститут перейменовано у ХДБІ (Харківський державний бібліотечний інститут). Вивчення книги і читача (історія і сучасність)-ця тема залишається провідною для кафедри, про що свідчать публікації викладачів кафедри і її керівника Д.М. Лекаренка [11].

Наприкінці 30-х рр. в ХДБІ було створено три факультети: бібліотекознавства, бібліотек для дітей і юнацтва, бібліографії. Зміцніла і видавнича база інституту. У 1940 р. виходить перший том наукових записок, де опубліковані і праці викладачів кафедри бібліотекознавства [11].

У 1941 р. кафедра бібліотекознавства провела науково-методичну сесію з питань сучасного стану бібліотечної справи, на яку були запрошені представники ДБ СРСР ім. В.І. Леніна (м. Москва), ПБ ім. М.Є. Салтикова-Щедрина (м. Ленінград), НБ АН України, обласних бібліотек України та вищих бібліотечних навчальних закладів Москви та Ленінграда.

З початком Великої Вітчизняної війни ХДБІ був евакуйований до Кзил-Орди Казахської РСР, де повинен був працювати при ХДУ ім. О.М. Горького на правах факультету, але через відсутність викладачів спеціальних дисциплін і належної матеріальної бази припинив свою діяльність.

Після звільнення Харкова від фашистських загарбників бібліотечний факультет відновив свою роботу при Педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди (1944 р.), готував працівників масових бібліотек. Уже з 1944 р. функціонувала кафедра бібліотекознавства. Відновленню роботи факультету і кафедри бібліотекознавства допомогли багатий досвід бібліотечної, педагогічної і наукової роботи в галузі бібліотекознавства Н.Я. Фрідьєвої. Вона завідувала кафедрою бібліотекознавства з 1944 до 1968 р., в перші роки виконувала обов'язки декана бібліотечного факультету. Кафедра мала у своєму складі кваліфікованих фахівців А.А. Ашукіна, О.О. Майборода, Р.Б. Гуревич, пізніше до них приєднався І.Я. Каганов (1949 р.); всі вони під

керівництвом Надії Яківни при нестачі навчально-методичної літератури зуміли організувати роботу і забезпечити навчальний процес. Створення кафедри як структурної одиниці було важливою подією в історії розвитку бібліотечної освіти в Україні.

ХДБІ відновив свою роботу у 1947 р. у складі трьох факультетів: бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек. У 1954 р. факультети бібліотекознавства і бібліографії об'єднуються в єдиний бібліотечний факультет, який готував працівників для масових і наукових бібліотек, а через рік (у 1955 р.) і факультет дитячих та юнацьких бібліотек об'єднався з бібліотечним на правах відділення. Кафедра поповнюється молодими випускниками інституту (З.В. Гімальдінова, Т.П. Комісаренко, Т.О. Скрипник), після аспірантури ЛДІК на кафедру прийшла С.І. Волкова.

Структурна перебудова, організація комплексного (об'єданого) факультету потребувала особливої уваги до розробки і підготовки навчально-методичної документації, зокрема перегляду навчального плану, укладання програм. Уперше була розроблена самостійна програма з курсу Бібліотекознавство з урахуванням національної специфіки розвитку бібліотечної справи в республіці. Для цього використовувалися тільки програми, затверджені Міністерством культури СРСР.

Зміцнів зв'язок з практикою. Цьому сприяли контакти з випускниками. Традиційним стало проведення конференцій випускників. На кафедрі була створена картотека випускників. Цей зворотній зв'язок дозволив накопичувати матеріал про якість підготовки спеціалістів бібліотечної справи, виявляти недоліки, вносити пропозиції щодо її подальшого удосконалення. Матеріали конференцій випускників публікувалися. Велика робота проводилась у період підготовки конференцій-листування ст.викладача Р.Б. Гуревич і зав.кабінетом О.П. Насонової з випускниками, ознайомлення з попередніми текстами доповідей, зауваження та ін.

Кафедра все більше впливала на розвиток бібліотек, сприяла впровадженню нових форм бібліотечної роботи, наприклад, таких як організація відкритого доступу до бібліотечних фондів. Співробітники кафедр разом з представниками суміжних кафедр організували як показовий відкритий доступ в одній із бібліотек м. Харкова, вивчали досвід бібліотек республіки і Союзу, що дало можливість підготувати збірник Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек [3].

Кафедра завжди реагувала на нові явища в бібліотечній практиці, критично оцінювала їх. Наприклад, при впровадженні так званих громадських засад у бібліотечній справі на виїзному засіданні в Дніпропетровську, були різко осуджені недоліки.

Наукові розробки кафедри в цей час різнобічні. Це і фундаментальне до-

слідження діяльності публічних і народних бібліотек Н.Я. Фрідьєвої, і її монографія, присвячена нашій землячці Х.Д. Алчевській, що півстоліття вела просвітницьку діяльність, вивчала інтереси читачів і відіграла значну роль у вирішенні питання про доступність класичної художньої літератури масовому читачеві. Це і нариси І.Я. Каганова про розвиток української книги наприкінці шістнадцятого і у сімнадцятому столітті, де автор визначає, що давала книга читачам і хто був її читачами, та аналізує особливості української книги кінця XVI-XVII ст. щодо її оформлення, ілюстрування, друкарської техніки [16,14,10].

Заслуговує на увагу дослідження Н.Я. Фрідьєвої про наукові основи бібліотекознавства. У 60-ті рр. вона рецензує доповідь німецького вченого, проф. Х. Кунце на Міжнародну конференцію представників вищих навчальних закладів соціалістичних країн (Берлін, 1962 р.) Бібліотекознавство як наука і як предмет викладання у вузах. Пізніше вона отримала запрошення прочитати в Берліні лекції про наукові основи бібліотекознавства. Так закладались основи міжнародного співробітництва. Теоретичні погляди на проблеми бібліотекознавства висвітлені Н.Я. Фрідьєвою у статті Про питання про бібліотекознавство як науку [13]. У 70-ті рр. цю проблему досліджувала С.І. Волкова [4], у 90-ті- В.О. Ільганаєва, В.Я. Онуфрієва та ін. [2].

У 1964 р. ХДБІ перейменовано у ХДІК. Інститут починає друкувати республіканський міжвідомчий науково-методичний збірник Бібліотекознавство та бібліографія, де регулярно публікувалися праці викладачів кафедри.

Колектив викладачів поповнюється. На кафедру приходять бібліотекарі-практики (Н.С. Білопола, Н.С. Русавська, В.Я. Онуфрієва, Т.П. Самійленко), після захисту кандидатської дисертації у ЛДІК-О.М. Хропач.

70-ті рр. (завідувач кафедри Микола Дем'янович Рябченко) позначились активною роботою колективу кафедри (одночасно з іншими кафедрами факультету) у проведенні комплексних досліджень. Основними проблемами були дві: Молодь і книга та Історія бібліотечної справи в Україні. Розроблені програми, методика, визначені основні бібліотеки-базисні дослідження. Результати дослідження, висновки публікували на сторінках збірника Бібліотекознавство і бібліографія та інших спеціальних видань, про них доповідали на міжвузівських (союзних і республіканських) конференціях. Прийняті рішення впроваджували у практику роботи бібліотек.

Значні успіхи були досягнуті в результаті міжкафедрального дослідження Історія бібліотечної справи в Україні. Плідною була сумісна діяльність викладачів кафедри історії та бібліотекознавства. Внаслідок її був підготовлений навчальний посібник Історія библиотечного дела на Украине (1917-1932 гг.) [9]. Колектив авторів (З.В. Гімальдінова, І.В. Дьомкін, Ф.О. Єщенко, Т.П. Самійленко, Т.О. Скрипник, Н.Я. Фрідьєва) узагальнив

стан бібліотечної справи в Україні у 20-30-ті рр., проаналізував питання організаційного становлення бібліотек республіки, основні напрями діяльності, розвиток їх мережі з урахуванням національних особливостей. Посібник позитивно оцінили науковці Радянського Союзу, Західної Європи (Великобританії, Німеччини, Польщі). Завдяки великому фактичному матеріалу він і нині використовується студентами і практичними працівниками.

У цей період продовжувалось подальше теоретичне осмислення і поглиблення концепції щодо соціальних функцій бібліотек. На цьому матеріалі був підготовлений і виданий навчальний посібник *Руководство чтением* (1975 р.) [6]. Останніми роками змінились погляди на сутність таких понять, як керівництво читанням, але базові поняття обслуговування читачів, що визначені в посібнику, є прийнятними, цікавими залишаються розділи Основні принципи диференціації читачів у бібліотеках, Комплексна пропаганда літератури [1].

Колективом авторів у 1989 р. цей навчальний посібник був переглянутий і виданий новою редакцією [5]. Окремі розділи не втратили значення і нині. Все, що стосується діяльності бібліотек, психолого-педагогічних основ, напрямів роботи, можна використовувати і на сучасному етапі, перш за все розділи: Розвиток і сучасний стан вивчення читачів, Бібліотека як база самоосвіти та ін.

Новий етап розвитку кафедри розпочався в кінці 70-х і на початку 80-х рр. (керівники кафедри - Сталіна Іванівна Волкова, Олександр Миколайович Хропач) переходом до нових навчальних планів, що передбачали підготовку за галузевими функціональними спеціалізаціями. Такий перехід був зумовлений низкою причин. У цей період відбулися кардинальні зміни в організації бібліотечного обслуговування. Створення централізованих бібліотечних систем з їх ускладненою структурою потребувало суттєвих змін у підготовці бібліотечних кадрів. По-перше, необхідно було поглибити знання спеціалістів у галузевому напрямку (комплекси літератури); по-друге, враховуючи ускладнення в умовах ЦБС функціональних обов'язків бібліотекарів, виникла потреба організації їх функціональної підготовки. З цією метою на кафедрі були розроблені програми нових курсів, підготовлені тексти лекцій і навчально-методична документація, впроваджено нові активні методи навчання-освоєння у викладанні ролевих ігор, ситуаційних задач та ін.

Приоритетною у дослідницькій роботі кафедрі була тема Централізація бібліотек відповідно до загальнофакультетської комплексної проблеми. Питання централізації бібліотек вивчали викладачі кафедри в межах комплексного дослідження бібліотечного факультету Централізація бібліотек. Бібліотечно-бібліографічне обслуговування в умовах централізації, керівником

якого був О.М. Хропач. Узагальнені результати дослідження лягли в основу навчального посібника Организационно-методическое руководство библиотеками в условиях централизации під загальною редакцією О.М. Хропача [1], в якому висвітлено питання теорії та практики методичного забезпечення бібліотечної діяльності та управління в умовах централізації державних масових бібліотек, використано досвід роботи методичних підрозділів ЦБС у нових організаційних умовах.

Принцип централізованого обслуговування зумовив перегляд існуючої практики бібліотечного обслуговування промислових підприємств. Основним напрямом дослідницької роботи кафедри стала розробка проблеми системного бібліотечного обслуговування трудових колективів під керівництвом О.М. Хропача. На замовлення Державної бібліотеки СРСР ім. В.І. Леніна у 1982 - 1986 рр. кафедра провела фундаментальне дослідження механізму формування бібліотечного комплексу промислового підприємства та системи міжбібліотечних зв'язків. Матеріали дослідження-основа двох науково-навчально-методичних видань, підготовлених до друку в співпраці з Харківським бібліотечним товариством [18,17].

90-ті рр. пов'язані з глобальними змінами у соціально-політичному житті країни. Україна стала незалежною державою. Це докорінно змінило змістовний аспект викладання спеціальних дисциплін на кафедрі бібліотекознавства. Вводяться нові навчальні плани, складаються нові програми, навчально-методична документація. Нині всі навчальні курси кафедри забезпечені навчально-методичною документацією.

Кафедра працює в тісному контакті з бібліотеками м. Харкова, оптимізація обслуговування населення регіону під керівництвом завідувача кафедри В.О. Ільганаєвої була розроблена Концепція розвитку регіональної бібліотечної інформаційної системи цільова програма НДР. Матеріали дослідження використані в навчально-методичному посібнику Організація діяльності бібліотек (1993 р.) [7]. Завідувач кафедри В.О. Ільганаєва була членом групи розробки Концепції розвитку бібліотечної справи України (1994 р.) і представляла ХДІК на першому Конгресі бібліотекарів України (1993 р.).

Кафедра брала участь у Всесоюзному комплексному дослідженні Бібліотечна професія: стан та перспективи розвитку (1989 - 1991 рр.) під егідою ЛДІК. Його результати знайшли місце у монографії В.О. Ільганаєвої [8].

Кафедра проводить дослідження Бібліотека як соціальний інститут (керівник В.О. Ільганаєва, завідувач кафедри). На матеріалах дослідження підготовлені збірка статей Библиотека в новой социокультурной ситуации та підручник для вузів України Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек [1, 2]. Підручник підготовлений з урахуванням нових

досягнень бібліотекознавства, змін в організаційно-функціональній структурі бібліотек і бібліотечних систем. Питання історії та сучасного стану бібліотек розглядаються з позицій розвитку бібліотечного соціального інституту. Аналізуються актуальні розробки понять об'єкта і предмета науки, її статусу, взаємозв'язків з іншими дисциплінами документально-інформаційного циклу, проблеми вдосконалення теоретичної бази бібліотекознавства.

За кафедральною темою підготовлені матеріали з курсу Організація і управління бібліотечною справою [1]. Видання відповідає основній програмі курсу і висвітлює систему організаційно-бібліотечного обслуговування населення, питання бібліотечної інтеграції, економічної діяльності, методичну діяльність бібліотек, НОП в бібліотеках, удосконалення бібліотечної технології та ін.

Наприкінці 90-х рр. (завідувач кафедри Галіна Михайлівна Брагіна) серйозна увага приділяється навчальному процесу і вдосконаленню підготовки кадрів для бібліотечної сфери. Кафедра здійснює підготовку з трьох спеціалізацій: обслуговування у бібліотеці, бібліотечне обслуговування дітей та юнацтва, бібліотечний менеджмент і маркетинг.

Триває поглиблене вивчення наукової теми Бібліотечний соціальний інститут (БСІ). Традицією стало проведення наукових конференцій, присвячених видатним діячам бібліотечної справи України (Ю.О. Меженку, М.А. Годкевичу, І.Я. Каганову, Н.Я. Фрідьєвій та ін.). Вивчення історії бібліотечної справи України дало можливість опублікувати ряд досліджень, присвячених діяльності бібліотекознавців України та зібрати матеріал для біобібліографічного словника Викладачі бібліотечного факультету (укладач Т.П. Самійленко).

Розробка загальнотеоретичних проблем бібліотекознавства як науки сприяли удосконаленню навчального курсу Бібліотекознавство, який тепер включає досить повно загальнотеоретичні проблеми.

Професіоналізм викладачів кафедри постійно удосконалюється (навчання в аспірантурі, ФПК та стажування). Якщо у 50-60 рр. кандидатські дисертації захистили два викладачі (Т.О. Скрипник, Н.Я. Фрідьєва), в 70-ті – три (С.І. Волкова, З.В. Гімальдінова, О.М. Хропач), то у 80-ті - 6 викладачів кафедри (Н.П. Буря, О.О. Золотко, Т.Х. Кім, О.Є. Куденко, Л.В. Озарчук, Т.П. Самійленко). Після захисту дисертації у ЛДІК прийшли на кафедру В.О. Ільганаєва та Г.М. Брагіна. Науковий потенціал кафедри зріс і становив 83,3%. Підготовці науковців сприяло створення аспірантури у 1995 р. Колектив кафедри (Г.М. Брагіна, Г.Д. Ковальчук, О.Є. Куденко, В.А. Маркова, Т.П. Самійленко, О.М. Хропач) розробляв нові навчальні плани, програми нових курсів, при збереженні традицій втілював у життя

нове з урахуванням перспектив розвитку.

Спеціалісти кафедри продовжують традиції колег з питань розвитку студентської науки. Науковий гурток працював на кафедрі з післявоєнного часу. Останнім часом були створені наукові студентські лабораторії ведучих викладачів – доцентів Г.М. Брагіної, Т.П. Самійленко та інших. Викладачі разом із студентами працюють у напрямках розвитку наукових досліджень кафедри. Нині це Бібліотечний соціальний інститут та Історія бібліотечної справи в Україні. В останні роки для поліпшення підготовки кадрів створені виробничо-навчальні комплекси бібліотека-інститут. У бібліотеках проводяться навчальні заняття, виконуються окремі завдання з навчальних курсів кафедри, що дозволяє наблизити навчання до практики бібліотечної роботи і підвищити якість навчання.

З присвоєнням інституту звання академії (1998 р.) завдання кафедри ускладнюються. Головним є подальше вдосконалення підготовки спеціалістів у галузі бібліотечно-інформаційної освіти, створення нових навчальних планів, програм, навчально-методичної документації, що дозволить створити систему безперервної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Библиотека в новой социокультурной ситуации: Сб. статей. - Х., 1992. - 94 с.*
2. *Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: Підруч. / В.О.Ільганаєва, Г.Д.Ковальчук, Т.П.Самійленко та інші. - Х., 1993. - 194 с.*
3. *Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек: Зб. ст. - Х., 1960. - 135 с.*
4. *Волкова С.І. Деякі аспекти розвитку наукових концепцій про об'єкт і предмет бібліотекознавства як науки // Бібліотекознавство і бібліогр. - 1984. - Вип.24. - С. 12-20.*
5. *Волкова С.И., Брагина Г.М., Русавская Н.С. Руководство чтением: Учеб. пособие. - Х., 1989. - 84 с.*
6. *Волкова С.И., Рябченко Н.Д. Руководство чтением: Учеб. пособие. - Х., 1975. - 96 с.*
7. *Ильганаева В.А. Организация деятельности библиотек: Конспект лекций. - Х., 1992. - 50 с.*
8. *Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / Відп. ред. О.С.Онищенко. - К., 1996. - 253 с.*
9. *История библиотечного дела на Украине (1917-1932 гг.): Учеб. пособие. - Х., 1975. - 208 с.*
10. *Казанов І.Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. - Х., 1959. - 144 с.*
11. *Лекаренко Д.М. Изучение читателей народниками // Труды ХГБИ. - Х., 1940. - Вып. 1. - С. 33-52.*
12. *Организационно-методическое руководство библиотеками в условиях*

- централизації: Учеб. пособие. - Х., 1981. - 60 с.
13. Фридьєва Н.Я. До питання про бібліотекознавство як науку // *Бібліотекознавство та бібліогр.* - 1971. - Вип. 11. - С. 15-23.
 14. Фридьєва Н.Я. Жизнь для просвещения народа: (О деятельности Х.Д. Алчевской). - М., 1963. - 100 с.
 15. Фридьєва Н.Я., Балака Д.А. Изучение читателей: (Опыт методики) / Под ред. М.А. Смушковой.-2-е изд., доп. и перераб. - М.;Л.: Долой неграмотность, 1928. - 58 с.
 16. Фридьєва Н.Я. Подготовка библиотечных кадров на Украине // *Красный библиотечарь.* - 1930. - № 10. - С. 42-45.
 17. Фридьєва Н.Я. Публичная, общественная и бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 г. ...Автореф. дис. ...канд. пед. наук.-Х., 1954. - 15 с.
 18. Хропач А.Н. Библиотечная интеграция / ХБО. - Х., 1991. - 36 с.
 19. Хропач А.Н. Организация библиотечного обслуживания трудовых коллективов / ХБО. - Х., 1991. - 76 с.
 20. Хропач А.Н. Основы организации библиотечного дела: Материалы по курсу. - Х., 1991. - 132 с.

Надійшла до редколегії 24.04.2000 р.

УДК 378.602(477.54)

Н.Ф. КОЛОСОВА
І.С. ТРУШЕВСЬКА

БІБЛІОГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ У ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

Висвітлено історію однієї з провідних спеціальних кафедр Харківської державної академії культури – кафедри бібліографознавства, яка значною мірою сприяла розвиткові бібліографічної культури в Україні

Харківська державна академія культури пройшла довгий, багатий подіями шлях, виростила не одну генерацію висококваліфікованих бібліотечних працівників, сприяла формуванню інформаційної і, насамперед, бібліографічної культури суспільства, зростанню професійно орієнтованих спеціалістів, які зумовили неабиякі досягнення України на ниві наукової, інженерно-технічної, соціогуманітарної думки.

Розпочався цей шлях у 1925 році у Харківському інституті народної освіти, де була започаткована підготовка бібліотечних працівників. Цей